

ІСТОРІЯ РЕЛІГІЄЗНАВЧОЇ І БОГОСЛОВСЬКОЇ ДУМКИ

Р. Множинська * (м. Київ)

СТАНІСЛАВ ОРІХОВСЬКИЙ ПРО РЕЛІГІЙНУ ТОЛЕРАНТНІСТЬ **

Станіслав Оріховський (1513-1565) – один з найвидатніших латиномовних українсько-польських гуманістів першої половини XVI ст. Довгий час був знаний майже виключно як польський діяч. Нині маємо всі підстави включити його до нашої культури, передусім тому, що він був свідомим українцем – до свого прізвища неодмінно додавав означення „українець” (Ruthenus, Roxolanus, Russus). Йому належать і такі слова: „Я українець, цим пишаюся і про це відверто заявляю” (Ruthenum me esse et glorior et libenter profiteor). У Західній Європі його називали „українським Демостеном” та „сучасним Цицероном”. Його вчителями були відомі діячі того часу: німецький гуманіст Меланхтон та реформатор Мартін Лютер, - в домі останнього він навіть жив під час навчання. Спілкуватися з ним мали за честь також багато видатних людей того часу в Італії та Польщі.

Народився Станіслав Оріховський (Роксолан) у С. Оріховці Перемиш-лянського повіту Руського воєводства в Польщі. Початкову освіту здобув у м. Перемишлі. Далі навчався у Краківському (1526), Віденському (1527), Вітенберзькому (1529), Падуанському (1532), Болонському (1540) університетах, удосконалював свої знання у Венеції, Римі, Ляйпцигу. 543-го року, після 17-річного перебування за кордоном, повернувся на батьківщину.

До найвизначніших творів С. Оріховського належать дві промови „Про турецьку загрозу” (Краків, 1543, 1544). У них порушувалося актуальне на той час питання – згуртування європейських народів проти турецької експансії. Тривалий час промови мали велику популярність в

* Множинська Р. – викладач кафедри українознавства Київського інституту сухопутних військ.

** © Множинська Р., 2004

Європі, про що свідчать їх численні перевидання у багатьох європейських містах: Базель (1551), Франкфурт (1548), Рим (1594, 1663) та ін. Значний вплив на суспільну свідомість мало „Напучення польському королю Сигізмунду Августу” (1543. 1548). А „Промова на похоронах Сигізмунда I” (Венеція, 1548) була включена до антології під назвою „Промови найвизначніших мужів”, видрукованої у Венеції (1559). Антологія перевидавалася у Парижі (1566), Венеції (1568), Кельні (1569). Все це засвідчує, що у тодішній Європі С. Оріховський посідав належне місце серед найвизначніших мислителів.

У вітчизняній літературі Станіславу Оріховському присвятив статтю у XIX ст. в „Киевской старине” відомий дослідник М.Сумцов [„Киевская старина”.- 1888.- Т. 23]. В наш час про нього, як про українського діяча, писав визначний російський вчений Д.С. Голенищев-Кутузов [Гуманізм у восточних славян (Україна и Белоруссия).- М., 1963] та відомий український вчений Д.С. Наливайко [Оріховський як український латиномовний письменник Відродження // Українська література XVI- XVIII ст. та інші слов'янські літератури.- К., 1984]. Аналізував з історико-філософської точки зору твори Оріховського Володимир Литвинів [Ренесансний гуманізм в Україні – К., 2000].

Спеціального дослідження про релігійну толерантність Станіслава Оріховського досі не було, хоч він цю тему заторкував безпосередньо у 2-х трактатах: „Хрещення Русинів” (Baptismus Ruthenorum) та „Відступництво Риму” (Repudium Romae), які, на жаль, не збереглися. Проте їхній зміст переповідається у численних листах мислителя до високих церковних достойників Польщі та Італії. Написані латинською мовою вони й досі не введені в науковий обіг і не прокоментовані [Див. Orichoviana. Opera inedita et epistulae Stanislai Orzechowski 1543-1566.- Cracovia, 1891.- Vol. I].

Світоглядною основою толерантності, як відомо, є визнання природної, індивідуальної, суспільної та культурної різноманітності. Що ж стосується суто релігійної толерантності, то вона є поняттям, що характеризує таку морально-практичну орієнтацію і поведінку віруючих, релігійних груп і конфесій у процесі їх взаємовідносин, які передбачають взаємоповагу, свідому відмову від зверхності, ущемлення прав і гідності один одного. Релігійна толерантність - це також визнання як за окремими віруючими, так і за віросповіданнями права на власне розуміння істини. Вона є одним із факторів реалізації свободи совісті.

Поняття толерантності зустрічається вже у грецьких стоїків. Далі своє продовження вона знайшла у Цицерона, який вживає на це означення латинське слово „civilitas” (доброзичливість, цивілізованість). Так він

позначав важливу ознаку громадянина. У період Середньовіччя відбулася абсолютизація віри за рахунок розуму, що й стало джерелом релігійної нетерпимості. Наслідком цього стали релігійні війни та нетерпиме ставлення до таких поглядів та наукових відкриттів, які суперечили християнському віровченню.

Значним надбанням епохи Відродження стало обґрунтування ідеї толерантності - шанобливого ставлення до чужих думок, вірувань, поглядів, до представників інших народів. На відміну від Середньовіччя з його релігійним фанатизмом і нетерпимістю, ренесансні гуманісти визнавали за людиною право на свободу, обстоювали ідею віротерпимості і рівності народів, виступали за свободу совісті.

Українському православ'ю здавна була притаманна порівняно висока віротерпимість. Остаточне розділення церков (1054 р.) не відразу створило ту глибоку прірву між ними, яка стала відчутною пізніше. Висловлювання проти латинян спочатку були ще позбавлені зятості і нетерпимості. Зокрема, преподобний Теодосій Печерський у своєму творі „О латинѣх” проповідує віротерпимість і милість латинцям. Шлюби з латинцями були звичним явищем, хоч і вимагалося попереднє прийняття православ'я. Іноземні купці за часів Київської України-Русі користувалися широкою віротерпимістю.

Пізніше, на території польської держави, куди входила значна частина українських земель, принаймні до половини XVI ст. також існував відносно високий рівень толерантності. Цьому сприяли кілька чинників. Передусім те, що в державі усі віросповідання мали формально рівні права, а польський уряд офіційно не підтримував ні католиків, ні православних, ні протестантів.

Також те, що прихильників релігійної толерантності було тоді багато навіть серед високих духовних осіб католицької церкви, включаючи римських Пап. Але в багатонаціональному суспільстві, яке було поділене до того ж за конфесійним принципом на кілька віросповідань (католиків, православних, протестантів, а згодом і уніатів), такий стан рівноваги не міг довго тривати, та й не тривав. Із приходом єзуїтів до Польщі католики стали поборювати інші конфесії, а згодом релігійний фанатизм перекинувся і на національний ґрунт [Володимир Литвинюк. Ренесансний гуманізм в Україні (Ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії XV – початку XVII століття).- К., 2000.- С. 251, 280].

Протягом XV-XVI ст. у Польщі панувала "справжня повна релігійна толеранція" і тут знаходили собі захист не тільки політичні емігранти, але й різні релігійні вигнанці. Це засвідчує у своїй книзі "Українська церква" І.І.Огієнко. " Серед усіх держав Європи, – пише він,

– Польща була у той час найбільше терпимою до інших вір, чому до неї з різних земель збиралися всякі релігійні реформатори, де вони знаходили собі не тільки вірний захист, але й вільно ширили тут свою науку. Справді, стосунки православних з нововірцями на початку були зовсім добрими: протестанти боролися тільки з католиками, не займаючи православних. Це, власне, робило стосунки православних з протестантами часом досить близькими" [Огієнко І.І. Українська церква.- К., 1993.- С. 89].

До половини XVI століття українці в Польщі, які сповідували православну віру, не почували себе людьми другого гатунку, про що засвідчує неодноразово і Станіслав Оріховський. Крім того, багато українців займали високі урядові посади, не приховуючи своєї етнічної приналежності, і так само як і Оріховський, додавали до свого прізвища означення „українець” (Ruthenus).

Як приклад толерантних відносин між католиками і православними, Оріховський згадує випадок, коли православний і католицький єпископи у Львові шанобливо допомагали один одному у службі Божій, бо вважали, що належать до однієї Церкви, "але різного віросповідання і релігійного обряду". Та на місце здорового глузду предків, каже мислитель, прийшла, на жаль, "почасти недбалість і несвідомість [латинників], почасти дала себе знати зухвалість схизматів. Цей розбрат справді породив недоладність і осуд, тому що одних тепер на Русі називають латинниками, або поляками, інших - греками, або рутенцями. Вони ведуть себе немов сварливі родичі – більше пихаті, ніж чужі або несхожі: одні вважають, що їм одним належить власність Церкви, а інші хочуть запопасти спільний, але ніби занедбаний спадок спільного Творця - і тому вважають себе по праву рівними з римлянами" [Оріховський С. Лист до Петра Гамрата // Тисяча років суспільно-політичної думки України [Антологія]: В 9 томах (14 книгах).- К., 2001.- Том II (Книга 1).- С. 156].

Станіслав Оріховський був не тільки щирим прихильником, але й пропагандистом толерантності. Людина в цивілізованій державі, на його думку, повинна мати право на повноцінне життя, свободу совісті, слова, віри; право керуватися власним розумом. Будь-які справи мають вирішуватися на основі справедливості, толерантності. Відсутність або порушення якогось із цих прав свідчить про дикість, варварство, деспотизм і суперечать природ-ному праву.

Заслуга мислителя полягала у відстоюванні ідеї толерантності, зокрема у ставленні до чужинців. Так, наприклад, будучи одночасно представником української і польської культури, він виступав

прихильником миру і згоди між українцями, поляками і литовцями. Він пишається тим, що "воістину вся Русь, де живе стільки різних людей, що дуже між собою різняться звичаями і обрядами, стала одним цілим... коли отримала право вільного шлюбу між особами різних народів і обрядів" [Orichoviana. Ibidem.- Vol. I.- С. 588].

Обстоюючи передусім гуманістичний принцип віротерпимості, Оріховський висловлював також думку про об'єднання церков. Але його програма, за словами сучасного українського вченого Д. Наливайка, була, зрештою, не чим іншим, як однією з ренесансних утопій "єдиної" і "розумної" церкви, на які так багате XVI ст. [Наливайко Д.С. Оріховський як український латиномовний письменник Відродження // Там само.- С. 22-23].

У цьому питанні Оріховський був, очевидно, послідовником Еразма Ротердамського, який обстоював третій шлях (між Реформацією і Контрреформацією) - "гуманістичну ересь", яка закликала до світової єдності поза сповідними, церковними, обрядовими відмінностями. Така ідея всезагальної істинної релігії вела до утвердження віротерпимості, до відмови від релігійних переслідувань. Найвиразніше толерантність С. Оріховського виявилась у вже згаданих творах "Хрещення рутенців", "Відступництво Рима", а також: "Про закон безшлюбності" (De lege coelibatus), "Супліка до римського папи" (Supplicatio ad Pontificum) та в численних листах.

Постійним предметом критики С.Оріховського були високі достойники Католицької церкви і її оборонці та певні папські декреталії, які суперечили свободі совісті і законам природи або виявляли нетерпимість до іновірців. Із цієї нагоди він навіть хвалить Константинопольських православних патріархів за те, що не підкорилися папам. Питання віри, на думку Оріховського, повинні бути приватною справою кожного віруючого, його вільної совісті й розуміння. Це міркування суголосне поглядам Еразма Ротердамського [Див. Литвинов В. Ренесансний гуманізм в Україні.- С. 184].

І які б інквизити Оріховський не спрямовував проти іновірців пізніше, він усе ж таки радив: єпископам - лише "проклинати єретиків, а нічого іншого не чинити"; шляхті – суперечки з приводу розбіжностей у віруваннях відкласти до сприятливішого часу, коли мине зовнішня небезпека з боку турків, які "намагаються похитнути віру Христа зброєю" і Польщу захопити [Stanislai Orichovii Opera: De bello adversus Turcas suscipiendo, ad Equites Polonos, Turcica prima.- Basiliae, s.a.- С. 37].

Що ж до відносин між державою і Церквою, то погляди Оріховського тут можна схарактеризувати як такі, що повинні базуватись

також на рівнозначності, рівноважливості і взаємній толерантності. Для держави, постійно наголошував він, однаково важливі і вівтар, і священники, і король, коли вони діють у межах своєї компетенції: "Якщо ж хоч одну з тих речей усунути з польської держави, то всю державу розвалиш" [Orzechowski St. Wybór pism.- Warszawa etc., 1972.- С. 331, 333)]. Ідея розмежування сфер впливу між світською і церковною владою виявилась плідною і пізніше розвинулась на українському ґрунті у творах П. Могили, який, знаємо, не прийняв ні папоцезаризму, ні цезарепапізму [Нічик В.М. Петро Могила в духовній історії України.- К., 1997.- С. 128)].

Станіслав Оріховський, мати якого була православною попівною, відверто виявляв свої симпатії до православ'я і співчував українцям з приводу утисків їх католиками і називав найбільшими дикунами і безсоромниками тих людей, які нацьковують "рутенця на поляка, а поляка на рутенця в його ріднім краї" [Stanislai Orichovii Opera: ...Turcica prima.-Ibidem.- С. 393-394). Одним з яскравих прикладів вияву такої прихильності він засвідчив у трактаті "Хрещення рутенців", який на жаль, не зберегся, але суть його він виклав у вже згаданому листі до П.Гамрата, де говорить, зокрема, про необхідність встановити згоду між різними віросповіданнями і доводить, що католицьке духовництво не має права вимагати повторного хрещення православних при переході їх до католицизму.

Мислитель говорить, що спочатку, коли Польща тільки починала "виводити до Русії римські колонії", ніколи жодні суперечки не виникали з вини якоїсь із сторін із-за розбіжності релігійних обрядів. Кожен пильно оберігав те, що від предків одержав (звідки б не був узятий початок), і не думав, що коли хтось є супротивного релігійного обряду, то він має бути відлученим від вселенської Церкви. Римляни називали тоді православних братами і приятелями. Та й на Флорентійському соборі частку евхаристичного хліба грекам, і дружину священникам, і келих грецькому народові було дозволено; і це все було справді засвідчено у привселюдному едикті. Крім, можливо, того, що всіма рутенцями заперечується. Отож, не треба вважати за злочин те, стосовно чого рутенці і господарі мають різні погляди; хай кожен залишається при своїй думці [Оріховський С. Лист до Петра Гамрата // Там само.- Том II (Книга 1).- С. 155–156)].

Винними в загостренні відносин між православними і католиками Оріховський вважає окремих представників з табору католиків, зокрема називає краківського теолога Йоана Сакрана, який, зібравши докупи численні (як на його думку) заблукання рутенців, дуже докладно перелічує причини, із-за яких рутенців з греками треба поставити поза

Церквою. Хто захотів би познайомитися з ним, може звернутися до книжки, яку він сам назвав «Про заблукання рутенців». Я це залишаю тут без уваги, тому що це питання не відповідає [нинішньому] нашому наміру. Але мушу сказати, що цей Сакран сам не далекий, як мені здається, від заблукань. Будучи людиною сілезійцем (вихідцем з Сілезії – В.Л.), тобто чужинцем, він зухвало шукає приводу для звинувачення рутенців. Багато гріхів приписує мислитель їм у цій книжці. Але одні з тих закидів недоречні, а інші можна було б тлумачити лагідніше. Він є людиною-невігласом у рутенському письмі і з грецьким також не обізнаний. А без цього, – хіба можна робити висновок про греків або говорити щось певного про рутенців."Мені здається, – зауважує Оріховський, – аж ніяк не можна. Але я змушений називати цю людину тут, бо те, що він проти рутенців поширює, не можу шляхетно залишити без уваги. Думка про цього чоловіка у мене така, що навіть незручно й говорити. Та й хіба можна порівняти вельми багату славу рутенців з тією [нікчемною] людиною. Бо те, що він написав про рутенців, можна закинути всьому людському роду" [Там само.- С. 157].

Після викриття Йоана Сакрана мислитель переходить до узагальнень та викриття тих, хто привів до розколу у християнстві: "Та я, людина рутенського роду, що народився і вихований був у римському обряді, не бачу іншої причини цієї згуби, крім тої, яку називаю" [Там само.- С. 154]. Бо, коли хтось, – продовжує мислитель, – приписує собі більше, ніж дозволяє загальне право, або приписи предків чи веління навіть самого Бога, і коли одна частина суспільства або легковажно бореться за верховенство, або завдає нестерпної шкоди іншій його частині, тоді треба бути пильним. Адже з цього виник той розкол, звідси ніби з товариства Христа і [його] лона виключені раптом греки, ілїрійці, волахи, мосхи, рутенці. Проминаю інших, які за подібного лиха і незгоди відмовилися од Церкви і навіть від імені християнського.

І далі: Звідси випливає, що та справжня держава Христа, яку Давид колись лише окреслив чотирма сторонами світу, залишається тепер лише в межах кордонів Італії, Галлії, Іспанії та Польщі. Тут вже навіть Греції немає в Церкві, на підвалинах якої Христос, колись обіпершись, піднявся спочатку і вже звідти дивився на весь світ; немає Ілїрії, яку [апостол] Павло уславив рятівними настановами та законами; нема Валахії, Московії та Русії, які, йдучи за греками, ніколи не відступали від їхнього віросповідання і приписів. Проминаю вірменів, мовчу про медів, асирійців, єгиптян та індів, знаних як найвідданіша колись сила Церкви і слава, яку частково вже знищила сила турецька; почасти це нещастя триває досі, і не знаю, який згубник [їх] з Церкви вилучив.

Рутенці, говорить Оріховський, були дуже забобонними і сердитими на латинників; вперто трималися старого віросповідання; були безумовно вільні од гріха злочину і ересі. Але саме за це були зараховані до числа проскрибованих. Таке приписувалося всякому, чи то він дотримувався старого чи нового письма, чи приписів і постанов предків, чи, зрештою, цієї спільної норми доброго і праведного життя. "Бо який ще народ можна назвати або уявити, що був би привітнішим, міцніше тримався давніх звичаїв, ставився з більшою повагою до предків, був набожнішим за українців, – ставить риторичне запитання мислитель?" [Там само.- С. 154].

У передмові-присвяті до свого твору "Хрещення рутенців", адресованій гнєзненському архієпископові і єпископу краківському Петру Гамрату, мислитель говорить про необхідність досягти згоди між різними віросповіданнями. Цю справу, радить автор, слід почати із усунення упередженості стосовно українців [Любович Н. История реформации в Польше. Кальвинисты и антиринитари. - Варшава, 1883.- С. 75]. Я не боюся, – каже він, – що хтось подумає, ніби я свідомо ошукою, створюючи привабливий образ своєї батьківщини. Ти багато років з найбільшою похвалою та великою для нас вигодою був перемишлянським єпископом і можеш засвідчити правдивість моїх слів, – звертається Оріховський до єпископа.

Причину загострення відносин між православною церквою і католиками мислитель бачить у недбалості, зятятості і запальності останніх. При цьому він наголошує, що добре знає релігійні обряди рутенців і "релігійні принципи, а також увесь стан Церкви, якої вони дотримуються..., бо це я успадкував від батьків" [Оріховський С. Лист до Петра Гамрата // Там само.- Том II (Книга 1).- С. 154-155]. Саме тому він дивується і не може збагнути, хто ж то такий могутній і навіщо відлучає рутенців од Церкви і прирікає на вигнання.

У Оріховського було чимало друзів серед світських можновладців і мислителів та ієрархів різних віросповідань багатьох країн Західної Європи, з якими він особисто спілкувався. У Німеччині під час навчання, як ми вже згадували, він мав тісні стосунки з німецьким реформатором церкви і засновником протестантизму Мартіном Лютером (1483-1546) та німецьким протестантським теологом і педагогом, сподвижником Лютера Філіпом Меланхтоном (1497-1560), який відстоював принципи гуманістичної педагогіки і складав релігійно-богословські трактати. Саме до них у науку і був відданий С. Оріховський. У Вітенберзі, як пізніше зазначав сам мислитель, "нам цілком безкарно і вільно дозволялось із юнацьким запалом про все міркувати і всюди говорити все, що

заманеться. А Лютер і Філіп Меланхтон хвалили нас за те дуже" [Українські гуманісти епохи Відродження (Антологія): У 2 т.- К., 1995.- Т. 1.- С. 408]. Це, до речі, спростовує тезу Дм. Чижевського про те, що "знайомство українців з першою протестантською філософічною системою Ф. Меланхтона - не доведено" [Чижевські Д. Нариси з історії філософії України.- Мюнхен, 1983.- С. 30]. Більше того, польський вчений Й. Ліхтенштуль припускає навіть, що Оріховський завдяки Меланхтонові опанував "тасмницю великого ораторського і письменницького таланту" [Lichtensztul J. Poglądy filozoficzno-prawne Stanisława Orzechowskiego.- Warszawa 1939.- С. 2-3].

Станіславові Оріховському імпонували погляди Лютера і Меланхтона (а їм, очевидно, здібний і тямкий юнак). Тому від'їзд його з Німеччини не був добровільним. Ось як про це пише сам Оріховський: "В одному з листів батько велів мені їхати до Італії (з Вітенберга – В.Л.), проти чого рішуче заперечували Лютер і Філіп, побоюючись, очевидно, щоб учені італійці не перевиховали мене... Однак батько переміг" [Українські гуманісти епохи Відродження (Антологія): У 2 т.- К., 1995.- Т. 1.- С. 408].

Оріховський був високої думки про вчення Лютера і Меланхтона. Він хвалив їх, не тільки перебуваючи в Німеччині, але й набагато пізніше. Зокрема Оріховський захищав Лютера, вважаючи, що осуджений той несправедливо (Там само.- С. 155-156). Після тривалих дискусій на тему лютеранства у Римі, а особливо у зв'язку з трагічними подіями у власному житті, мислитель майже повністю відійшов від протестантського вчення, лаючи Лютера і Меланхтона, не в останню чергу, мабуть, і з кон'юктурних міркувань. Цікавився Оріховський у Німеччині і релігійними питаннями з їх практичного, життєвого боку. Досить часто він спілкувався з релігійними реформаторами, зокрема був знайомий із Губмаєром, якого пізніше було страчено як еретика [Lichtensztul J. Poglądy filozoficzno-prawne Stanisława Orzechowskiego.- Warszawa 1939.- С. 2].

Прибувши 1532 року для подальшого навчання до колиски ренесансного гуманізму - Італії, С. Оріховський бере активну участь у філософських диспутах, на яких знайомиться з відомими у той час філософами, котрі, попри високі церковні посади, дотримувалися гуманістичних поглядів. Це передусім Гаспаро Контаріні (1482-1542) - кардинал, автор філософських творів, прихильник компромісу з реформаторами; Александр Фарнезе (Павло III) - папа римський у 1534-1548 рр.; Франциск Станкар (Штанкар) (1501-1574) - прихильник реформації, організатор протестантського руху в Польщі за німецьким

зразком, який 1549 року прибув до Речі Посполитої, але невдовзі мусив утікати; Антоніо Паризеус (Марк Антоніо Пасера) (1523-1563) - професор Падуанського університету, коментатор Арістотеля, прихильник протестантського віровчення. Оріховський називав його "найбільшим філософом нашого часу" [Orichoviana.- Vol. I.- С. 591-592]; Лазар Бонаміко - видатний ритор, професор Падуанського університету впродовж 1530-1552 рр., прихильник протестантизму, який, як пише С. Оріховський, "передав мені спосіб міркування над філософськими проблемами за Цицероном і Демостеном" [Українські гуманісти епохи Відродження.- Т. 1.- С. 409]; Павло Рамузіо (перша пол. XVI ст.) - італійський гуманіст, історик; секретар венеційського сенату, син відомого письменника Яна Баптиста. Зберігся лист С. Оріховського до Павла Рамузія (1549 р.) і два листи італійського гуманіста, надіслані нашому авторові (1548 р.).

Згадує він і кардинала Геронімо Гінучі (пом. 1541 р.), якому Оріховський завдячував своїм відходом від протестантизму: "Коли після довшого спілкування він побачив, що мене зіпсувала ересь Лютера, запросив на ранкову бесіду під час сніданку багатьох учених мужів, частково єпископів, почасти ченців, яких у Римі завжди було дуже багато. Гострі суперечки з ними зламали мене, надали думкам ліпшого спрямування, і я зрікся шаленства Лютера... І лише одне питання з усіх тез Лютера лишилося для мене неспростованим: думка про те, що як світські, так і духовні особи мають право чесно вступати до шлюбу, аби уникнути розпусти" [Там само, С. 411].

Повернувшись на батьківщину Оріховський мав близькі стосунки з Джованні Франціско Комендоні (1524-1584) - папським нунцієм у Польщі, кардиналом. Відомі два листи Оріховського до Комендоні (від 1564 і 1566 рр.). Зустрічались вони й віч-на-віч у домі відомого польського полководця і графа Яна Тарновського, про що засвідчує сам нунцій у листі до кардинала Карла Боромеуса (1565 р.) [Pamiętniki o dawnej Polsce z czasów Zygmunta Augusta, obejmujące listy Jana Francisca Commendoni.- Wilno, 1851.- С. 1-2].

На прохання Комендоні Оріховський у листі від 10 грудня 1564 р. докладно оповів про себе і свою вітчизну Русь, про її історію, культуру, звичаї народу, релігію, а також про своє навчання в Австрії, Німеччині, Італії, про свою творчість. Наприкінці листа чітко сформульовано сенс прохання: "Тобі залишається виконати останній акт - потурбуватися про те, щоб найвищий понтифік узаконив мій шлюб" [Українські гуманісти епохи Відродження.-Т. 1.- С. 415].

Комендоні був високої думки про Оріховського. Це видно з його листа до кардинала Боромеуса від 1 січня 1565 р., де зокрема говориться: "...знаю, скільки від того чоловіка залежить, бо в цілій державі [Польщі] ніхто йому ані мовою, ані відвагою не дорівнює... З тої причини я вирішив його дуже не відштовхувати..." [Pamiętniki o dawnej Polsce z czasów Zygmunta Augusta, obejmujące listy Jana Francisca Commendoni.- С. 1].

Другом Оріховського був Анджей Фрич Моджевський (1503–1572) – відомий польський публіцист, громадський діяч, королівський секретар, Відомо, зокрема, що польський мислитель звертався до свого українського друга з проханням підшукати на Русі книги руською і болгарською мовами, вказуючи передусім на зібрання книг у київських монастирях [Kot S. Andrzej Frycz Modrzewski.- Kraków, 1919.- С. 145, 105, 200]. Своім взаєминам із Оріховським Фрич присвятив дві праці: 1) "Оріховський, або Відхилення звинувачень, висунутих Станіславом Оріховським-Роксоланом" (1562 р.); 2) "Проста оповідь про небувалу сварку і найгірший її приклад, а водночас скарга на кривду, вчинену Станіславом Оріховським і жалоба з цього приводу" [Ibidem.- С. 209].

Коло видатних особистостей, з якими мислитель мав дружні стосунки, було дуже широким, але обсяг статті не дозволяють всіх назвати.

Заради справедливості слід сказати, що в кінці життя Оріховський зрадив попереднім своїм переконанням і став виявляти нетолерантність до "еретиків", зокрема й до друзів з протестантського табору. Полемізувати з ними Оріховський почав, виявляється, не з якихось інших причин, а лиш заради спільного блага – порятунку Польщі від загрози "домашньої" і зовнішньої війни. Ось яким він бачив тодішній стан справ у Польщі: "Нема віри в Господа Бога, нема поваги до влади, нема послушенства до короля; нема віри правдивої поміж нами; всюди неспокій і чвари" [Orzechowski St. Wybór pism.- С. 307].

Ідея толерантності, яку так активно пропагував Станіслав Оріховський, не знайшла належного поцінування в тодішньому українсько-польському суспільстві. Навпаки, з другої половини XVI ст., не без активної участі ордену єзуїтів та внаслідок Люблінської унії 1569 року, толерантність була упосліджена. Після реформаційного вільнодумства не тільки в Польщі та приналежних їй українських землях, але й у всій Європі на довгий час запанувала контрреформаційна нетолерантність. Заслуга Оріховського полягає в тому, що він ще в ранньомодерний період української культури гостро ставив питання релігійної толерантності в контексті ідеологічного плюралізму та

міжнаціональних стосунків. Його справу продовжили пізніші покоління українських полемістів та мислителів, які не забували Оріховського, як свого попередника. Досить згадати, бодай Христофора Філалета, З. Копистенського, Й. Кононовича-Горбацького, Т. Прокоповича які посилалися на нього у своїх творах і мали його трактати у своїх книгозбірнях [Литвинов В. Ренесансний гуманізм в Україні.- С. 236]. Тема толерантності навіть в сучасній Україні залишається важливою, бо модерне громадянське суспільство формується й нині на основі долання нетерпимості до чужих поглядів, ідей та вірувань, тому досвід пращурів у справі її втілення в суспільне життя може бути корисним і повчальним.

ІСТОРИОГРАФІЯ РЕЛІГІЄЗНАВСТВА: ПОЛЬСЬКИЙ ДОСВІД

З виходом друком книги знаного польського релігієзнавця, доцента Інституту релігієзнавства Ягеллонського університету (м. Краків) Генріка Гоффманна "Історія польських досліджень релігієзнавчих 1873-1939" (Краків: вид-во Ягеллонського університету, 2004.- 301 С.) (Hoffmann Henryk.: Dzieje polskich badań religioznawczych 1873-1939, Kraków: Wyd Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2004) можна стверджувати, що польське релігієзнавство поповнилося новим і важливим напрямом – вивчення і систематизація доробку польських релігієзнавців в контексті світового релігієзнавства. Вперше в польській історіографії була зібрана розрізнена інформація про базові ідеї, які розроблялися польськими релігієзнавцями, подана одна із найповніших бібліографій їхніх праць (бібліографії присвячено понад 25% обсягу книги). Така увага до бібліографії має своє пояснення: Г.Гоффманн один із авторів унікального і вартого наслідування проекту щодо комп'ютерного реєстру всіх книг і статей, які були надруковані в Польщі із релігієзнавчої проблематики.

Наукову значимість монографії засвідчує те, що автор розвиток польського релігієзнавства розгортає на фоні світової релігієзнавчої думки. Зокрема перший розділ книги присвячений взагалі становленню релігієзнавства як наукової дисципліни. Г.Гоффманн показує всю складність визначення "отців" наукової дисципліни. На це звання, на його думку, можуть претендувати як визнані Ф.Мюллер (F.Müller) та К.Тіле (С.Tiele), так і мало знані Б.Больза (В.Bolza), Й.Бергер (J.Berger), К.Хенке (К.Henke) та ін., які вже на початку XIX ст. активно вживали термін "релігієзнавство" та писали про відмінність цієї науки від теології.